

Advies Bureau Monumenten & Archeologie Inzake de nieuwe Faculteitsbibliotheek op Binnengasthuisterrein

Adres pand	: BINNENGASTHUISSTRAAT 19
Status pand	: Rijksmonument
Monumentnummer	: 518308
Aanvrager	: Universiteit Van Amsterdam
Architect	: Cruz y Ortiz Arquitectos
Soort aanvraag	: Aanvraag monumentenverg.
Monumenta aanvraagnummer	: 03-08-0224
Bouwaanvraagnummer	: 20-08-0279
Monumentadviseur	: Zanden, J. van der
Adviesdatum	: 24 januari 2012

Omschrijving:

Het betreft het slopen van de Tweede Chirurgische kliniek en het grotendeels slopen van het Zusterhuis ten behoeve van een nieuwe bibliotheek voor de UvA op het Binnengasthuisterrein.

Eerdere behandelingen:

Vanaf de eerste initiatieven om een nieuwe, toen nog universiteitsbibliotheek, op het Binnengasthuis te ontwikkelen heeft BMA zich hard gemaakt voor een inpassing met behoud van de bestaande bebouwing.

De conclusie van een notitie van Bureau Monumentenzorg van 8 juni 1999:

Wat maakt het Binnengasthuisterrein nu zo bijzonder? Ten eerste huisvest het een 19de-eeuws ziekenhuiscomplex, een zeldzaamheid waar vele befaamde Amsterdamse architecten hun bijdragen aan hebben geleverd. Ten tweede is ook de bijzondere structuur uniek, ontstaan door een geïsoleerde ligging als gevolg van een gesloten bebouwingsrand waarbinnen de gebouwen zijn ingepast in combinatie met groenstructuren.

De historische bebouwing in het gebied is sociaal-cultuurhistorisch en architectuurhistorisch van nationaal historisch belang en dient derhalve bewaard te blijven. De gebouwen zijn in opzet en structuur eenvoudig aan te passen, zonder al te grote ingrepen, voor een nieuwe bestemming.

Het gesloten karakter van het gebied dient gehandhaafd te blijven of sterker nog het BG-terrein zou de stad weer 'ontnomen' moeten worden. Het gat vullen wat ontstaan is met de sloop van Hotel des Pays Bas en het verwijderen van de detonerende sociale woningbouw zou historisch gezien wenselijk zijn.

Het inpassen van een Universiteitsbibliotheek op het Binnengasthuisterrein zal met grote zorg moeten gebeuren. De UB mag niet ten koste van de historische bebouwing tot stand komen. Het voormalige gasthuiscomplex kan een nieuwe levensfase ingaan als onderdeel van een nieuwe UB. In de gebouwen zijn allerlei dienstbaarheden verbonden aan een bibliotheek denkbaar. Verder dient de gesloten structuur van het gebied gecombineerd met de groene hoven in het gebied te worden hersteld. De hoogte van een nieuwe invulling mag mede vanuit het beschermd stadsgezicht-perspectief, niet boven de bestaande bebouwing uit komen

(.....).

Na een langdurig voortraject is het plan om een nieuwe bibliotheek op het Binnengasthuis te bouwen in 2007 in voorinformatie behandeld. Hierbij hebben BMA en de RACM (de huidige RCE) negatief geadviseerd op het plan. Met het verkleinen van het programma van Universiteitsbibliotheek naar Faculteitsbibliotheek heeft BMA de vraag gesteld of het programma alsnog niet was onder te brengen in de bestaande gebouwen. Hier is geen gemotiveerd antwoord op gekomen. In een brief van 30 maart 2007 maakte de Monumentencommissie bezwaar tegen het slopen van de Tweede Chirurgische kliniek en het gedeeltelijk slopen en ingrijpend aanpassen van het Zusterhuis. In deze brief adviseerde de commissie ook 'om te bezien of met de huidige digitale tekst- en beeldtechnieken de ruimtebehoefte voor deze bibliotheek niet zou kunnen worden ondergebracht in de bestaande bebouwing'.

Advies BMA op definitieve monumentenaanvraag (nr. 03-08-0224) met het bouwplan van 27-06-2008:

- *Plananalyse: De Chirurgische Kliniek gebouwd in 1897 naar een ontwerp van F.M.W. Poggenbeek wordt volledig gesloopt. Van het Zusterhuis gebouwd in 1900 eveneens naar een ontwerp van Poggenbeek, blijft de gevel aan de Doelenstraat gedeeltelijk staan. Een deel van de gevel naast de Gasthuisstraat wordt gesloopt. De inwendige structuur en vloeren van het monument blijven deels gehandhaafd. Deze schil sluit aan op de nieuwbouw die erachter verrijst. De ruimte die vrijkomt door de sloop wordt volledig bebouwd. De uitbreiding van het Zusterhuis uit 1913 maakt geen onderdeel uit van de plannen.*

- *Gevolgen voor de monumentale waarde: Het Binnengasthuis was 4 eeuwen lang het grootste ziekenhuis in de Amsterdamse binnenstad. Het gasthuiscomplex is vooral waardevol vanwege de stedenbouwkundige structuur van het geheel en de hoge architectonische kwaliteit van de afzonderlijke gebouwen.*

In 1578 direct na de Alteratie werd het Gasthuis ondergebracht in de twee voormalige kloostercomplexen. De kloosteropzet bleef tot in de 19^e eeuw gehandhaafd toen onder invloed de voortschrijdende medische wetenschap het ziekenhuiscomplex werd gemoderniseerd. In de periode 1868 tot 1913 werd het Gasthuis door diverse bekende architecten omgebouwd tot een modern ziekenhuis. De karakteristieke structuur van het klooster met randen met een gesloten bebouwing met daarachter hoven bleef hierbij gehandhaafd. Ook Poggenbeek sloot aan bij deze structuur door een hof tussen de Tweede Chirurgische Kliniek en het Zusterhuis te creëren. Verder vormt het Zusterhuis een onderdeel van de gesloten bebouwing aan de rand van het gebied.

In de Tweede Chirurgische Kliniek is een zogenaamd corridorsysteem toegepast. Poggenbeek heeft ondanks de beperkte ruimte op ingenieuze wijze dit systeem doorgevoerd. De kliniek is voorzien van een amfiteatergewijs gebouwde operatie- en collegezaal. Aan de buitenzijde is deze zaal afleesbaar en correspondeert met de ronde uitbouw van het Klinisch Ziekenhuis uit 1888 van H. Leguyt. Ook op andere plaatsen zijn de gevels afgestemd op het terrein en de omliggende bebouwing, bijvoorbeeld met de façade aan het binnenplein en torens in de as van binnenstraatjes. De interne verdeling van de ruimtes in beide gave gebouwen zijn nog intact met vele oorspronkelijke elementen, waaronder de trappen met fraai gedecoreerd ijzeren hekwerk.

De Tweede Chirurgische Kliniek en het Zusterhuis zijn twee onlosmakelijke onderdelen van het monumentale Binnengasthuiscomplex, die belangrijke componenten zijn in de fijnmazige stedenbouwkundige structuur. Door de sloop en grootschalige nieuwbouw gaan naast deze bijzondere gebouwen de afleesbaarheid van 4 eeuwen stadsontwikkeling verloren. Verder gaan met de bouw van de voorgestelde bibliotheek architectonisch en typologisch belangrijke gebouwen die representatief zijn voor de ontwikkeling van ziekenhuisarchitectuur verloren.

Wegens het verlies van stedenbouwkundig en architectuurhistorisch waardevolle onderdelen maakt BMA bezwaar tegen het slopen van de Tweede Chirurgische Kliniek en het gedeeltelijk slopen en ingrijpend aanpassen van het Zusterhuis.

Voor een uitvoerige waardebeoordeling zie: C. P. Krabbe, 'Monumentaal en schilderachtig. De gebouwen van het Binnengasthuis', *Amsterdam maakt geschiedenis*, 2004, 134-175.

Nieuwe adviesaanvraag

Bij besluit van 12 januari 2009, gewijzigd en aangevuld bij besluit van 9 juli 2009, heeft het dagelijks bestuur van het stadsdeel Centrum de monumentenvergunning voor het slopen van de Tweede Chirurgische Kliniek en het deels slopen van het Zusterhuis verleend. Tegen deze besluiten heeft een aantal eisers beroep ingesteld en bezwaar gemaakt tegen de verleende monumentenvergunning. De Rechtbank Amsterdam heeft op 30 maart 2011 de beroepen van de eisers gegrond verklaard en de bestreden besluiten vernietigd omdat zij volgens de Rechtbank niet berusten op een deugdelijke motivering.

In het kader van het te nemen herstelbesluit inzake de bouw van een nieuwe faculteitsbibliotheek zijn door de UvA een aantal rapporten aangeleverd ter ondersteuning van het ongewijzigde initiatief.

De rapporten zijn:

- *UvA: naar vier open stadscampussen*; UvA
- *Onderzoek naar alternatieve locaties voor UB-BG*; Prof. Ir. C.M. de Hoog, Stadsloods en DTZ/Zadelhoff, UvA
- *Digitalisering en de Universiteitsbibliotheek Geesteswetenschappen*; UvA
- *Rapport betreffende beoordelingen Universiteitsbibliotheek UvA en Binnengasthuisterrein te Amsterdam*; Ir. R.A. Toornend
- *Advies m.b.t. de herontwikkeling van het monumentale Binnengasthuisterrein ten behoeve van de vestiging van de Faculteit Geesteswetenschappen en de UB-BG*; Prof. drs. A.L.L.M. Asselbergs

In het onderzoek naar alternatieve locaties is de conclusie dat er geen geschikte panden zijn. De conclusie is ingegeven vanuit de randvoorwaarden dat de loopafstand tussen bibliotheek en lesruimten niet groter dan 200 meter mag zijn en binnen de campus maximaal 400 meter.

Toornend concludeert op zijn beurt dat het PvE kan worden ondergebracht in de Tweede Chirurgische Kliniek en het Zusterhuis. Hierbij zal het binnenhof moeten worden bebouwd en de parkeervoorziening moeten worden geschrapt.

Asselbergs stelt dat de cultuurhistorische balans om een integrale afweging vraagt, waarbij de deelloffers afgewogen moeten worden tegen de totale herbestemming, restauratie en/of renovatie van de 12 monumentale gebouwen van het Binnengasthuisterrein. In totaal wordt ca. 83% van het aantal vierkante meters op en rond het BG-terrein gerenoveerd en/of gerestaureerd en slechts 17% gesloopt¹. De oorspronkelijke klooster-enclaf is in de loop van de tijd omgevormd tot gasthuisgebied en later uitgegroeid tot grootschalig ziekenhuiscomplex. Telkens is verbouwing en vervangende nieuwbouw kenmerkend voor de bouwgeschiedenis van het gebied. Herbestemming kan voor het Binnengasthuisterrein gezien worden als een cultuurhistorische traditie, waarbij telkens de nieuwe generaties gebouwen zijn geaccepteerd en geadapteerd.

Verder is het aldus Asselbergs van groot belang dat de UvA als initiatiefnemer voor het hele plangebied een nieuwe functionele en economische drager aanbrengt waardoor de toekomst van het complex duurzaam verzekerd wordt. De UvA is hierbij zelf onderdeel van de cultuurhistorische waarde. Dit door de lange geschiedenis van de UvA op de plek en doordat het plangebied zijn maatschappelijke functie behoudt en wordt beheerd vanuit een gebundelde regie.

Verder oordeelt Asselbergs dat bij de monumententoets geen integrale gebiedsgerichte afweging is gemaakt.

De conclusie van Asselbergs is: *een geclusterd campusmodel binnen het BG heeft een doorslaggevende kansrijke betekenis op de nieuwe duurzame functionaliteit van het hele gebied als stedenbouwkundig en architectonisch ensemble en rechtvaardigt na afweging van alle daaruit voortkomende cultuurhistorische inspanningen per saldo het opofferen of het verregaand aanpassen van onderdelen ervan. Eveneens kom ik tot de conclusie dat zowel aan de cultuurhistorische als aan de functionele belangen uitzonderlijk goed is of wordt tegemoet gekomen en dat na weging van alle effecten de cultuurhistorische balans uitzonderlijk positief uitvalt.*

¹ Bij de 83% van het Binnengasthuiscomplex zijn ook de onderdelen zonder monumentenstatus mee gerekend.

Reactie BMA:

Het Binnengasthuis is een ensemble, bestaande uit afzonderlijke historische gebouwen uit verschillende periodes. Het leeuwendeel ervan is rijksmonument, waaronder het Zusterhuis en de Tweede Chirurgische Kliniek. Het staat voor BMA buiten kijf dat ze van architectuurhistorisch belang zijn. Het feit dat ze onderdeel uitmaken van het Binnengasthuiscomplex geeft ze een meerwaarde. Niet alleen de individuele gebouwen, maar ook het complex als geheel heeft de status van monument.

De laatste jaren wordt in het monumentenbeleid een nadruk gelegd op een gebiedsgerichte bescherming. Ook BMA hecht hier veel belang aan. BMA maakte zich vanaf de eerste planvorming sterk om het hele complex (en onderdelen van de UvA daarbuiten) bij de planbeoordeling te betrekken.

BMA stelde daarbij een ruimtelijke benadering voor waarbij de stedenbouwkundige en architectonische kwaliteiten van het gehele gebied worden benut. De UvA liet echter steeds weten dat het programma niet was onder te brengen in de bestaande bebouwing en dat nieuwbouw noodzakelijk was. Een uitvoerige onderbouwing van de noodzaak van sloop of studie naar de inpasbaarheid van de beoogde functies in de bestaande gebouwen heeft BMA, ondanks herhaaldelijke verzoeken, nooit mogen ontvangen. Het rapport van Toornend laat echter zien dat het huidige programma, exclusief het parkeren, in principe valt onder te brengen in de bestaande gebouwen. Een nader onderzoek naar de mogelijkheden tot hergebruik van de bestaande gebouwen is op basis van dit advies wenselijk en noodzakelijk.

Een van de centrale vraagstukken in de monumentenzorg is herbestemming. Het doel van herbestemming in de huidige tijd is – in de ogen van BMA - het duurzaam hergebruik van de bestaande bebouwing en deze aan te passen aan de nieuwe functie met inachtneming van de aanwezige cultuurhistorische waarden. Een belangrijke (en wettelijk vastgelegde) taak van de monumentenzorg is daarbij om deze monumentale waarden te benoemen en zo goed mogelijk te beschermen. In het rapport van Asselbergs wordt een afwijkende houding aangenomen ten aanzien van het Zusterhuis en de Tweede Chirurgische Kliniek. Enerzijds wordt de monumentale waarde van de afzonderlijke gebouwen erkend, maar tegelijk wordt gesteld dat er te weinig kwaliteiten aanwezig zijn om het behoud te rechtvaardigen. Een rechtvaardiging van de sloop wordt deels gevonden in de kwaliteit van het nieuwbouwplan van Cruz en Ortiz. Hierdoor zal echter een binnenterrein ontstaan dat grotendeels wordt gevormd door nieuwbouw, aangezien op het binnenterrein in 1985 een langgerekt complex sociale woningbouw van Paul de Ley en in 1993 het informatiecentrum van de UvA van Theo Bosch zijn gerealiseerd. Dit druist in tegen de beschermde status van het complex en maakt de cultuurhistorische en architectuurhistorische waarde van het binnengebied nauwelijks nog beleefbaar.

Conclusie

De aangeleverde rapporten geven voor BMA geen aanleiding het eerder ingenomen standpunt te herzien. Wegens het verlies van stedenbouwkundig en architectuurhistorisch waardevolle onderdelen van het Binnengasthuis adviseert BMA de commissie bezwaar te maken tegen het slopen van de Tweede Chirurgische Kliniek en het gedeeltelijk slopen en ingrijpend aanpassen van het Zusterhuis. In het advies van Asselbergs wordt in algemeen zin een lans gebroken voor hergebruik en transformatie van historische gebouwen. Het rapport van Toornend laat zien dat sloop in dit geval niet de enige oplossing is voor het vestigen van de door de UvA gewenste functies op het terrein van het Binnengasthuis. BMA adviseert dan ook een herbestemmingsvariant, waarbij wordt uitgegaan van het behoud van de bestaande bebouwing, verder uit te werken en zal aan de aanvrager graag haar expertise op dit gebied ter beschikking stellen.